

Műhely- és hűta-leltárak a XVII. századi Rákóczi-uradalmakból

A magyarországi középkori ipari technika színvonalának megállapításához elengedhetetlen feltétel a szerszámkészlet ismerete. Az európai ipari technika hatalmas újkori fejlődésének egyik fontos alapja a kézműves szerszámoknak a középkorban végbement specializálódása. Végeredményben a középkori céhes kézművesség szerszámjai kerültek fel az ipari forradalom korában a munkagépekre, s ezekből fejlődtek ki a modern gépek leglényegesebb alkatrészei. A szerszámkészlet differenciálódása nemcsak az anyag egyre finomabb megmunkálásának, hanem a társadalmi munkamegosztás fejlődésének a jele is. A kisiparból a nagyiparba való átmenet alapvető feltétele, hogy az egyéni ügyesség technikai vívmányai valamiképpen széles körben átadhatók legyenek, egyedi készségből általános képességgé váljanak. Az európai céhes kézművesek évszázadokon át felhalmozódott egyéni tapasztalatai, ügyeskedései objektiválódtak és váltak közkinccsé a differenciálódó szerszámokban. A falusi ezermesterek sokszor megcsodált ügyessége, ahogyan egy szál bicskával az anyag végtelenül finom megmunkálását képesek elvégezni, mindig csak az egyénhez kötött kuriózum marad. Ilyen egyéni ügyeskedés volt kezdetben minden ipari munka, s az európai technika betöréséig az ázsiai nagy kultúrák ipari technikájára is túlnyomó részben a viszonylag kevés szerszámmal élő egyéni készség volt a jellemző. A magyarországi ipari technika többkevesebb elmaradással az európai fejlődés részese volt. A középkori kézműves szerszámkészlet alapos ismerete és összehasonlítása fogja eldönteni, hogy milyen mértékben és milyen ütemben tudott a magyarországi céhes ipar az általános európai fejlődéssel lépést tartani. Ennek a kérdésnek az eldöntése jelentősen hozzá fog járulni polgári átalakulásunk gazdasági feltételeinek tisztázásához. Ezideig történet-irodalmunk csak szórványosan foglalkozott ezzel a problémával. A kutatást ezért anyagközléssel kell elkezdni, mert így nemcsak a figyelmet hívjuk fel egy megoldatlan, fontos feladatra, hanem széles körben, főként a levéltári kutatásban akadályozott technikai szakemberek számára hozzáférhetővé tesszük a forrásoknak legalább egy részét. Ezt a célt kívánja szolgálni az alábbi közlemény, mely a Rákóczi-uradalmak műhelyeinek szerszámkészletéről ad képet az egykorú leltárak alapján. Ezek az uradalmi műhelyek többnyire javítási és karbantartási feladatokat láttak el, és (az üveghűta kivételével) nem dolgoztak piacra. A mesteremberek rendszerint éves szerződéssel alkalmazott, elsősorban az uradalom mezővárosaiból berendelt kézművesek voltak. A műhelyek szerszámkészletei tehát nem a korszak ipari technikájának legmagasabb, hanem átlagos színvonalát képviselik, ezért — a hasonló természetű, igen bő forrásanyaggal kiegészítve — megbízható tájékozódást nyújtanak a XVII. századi magyarországi ipar technikai színvonaláról. A szövegeket nyelvészeti érdekességük miatt betűhíven közöljük, a nagybetűk és a központozás használatát kivéve.

1. *A zborói kastély kovácsműhelyének leltára 1634-ből*

Egy uy fuuo, egy eöreg h üleő vas, egy szegh feizező vas, egy sin szegh fejező vas, egy teőkeben uas uagó egy, egy szaruas üleő vas, ket vas peőreöly, egy uas lyukaszo, egy vas vago, ket hituan vas fogo, egy tüz sepreő, egy hegyes uas tüz szurkáló, egy pessely patkolashoz valo.

(A makovici uradalom 1634. évi inventáriumából. Országos Levéltár, U. et C. 21/3. 18. p.)

2. *A zborói kastély kovácsműhelyének leltára 1641-ből*

Vagyon egy o furo, egy eöreg h wleő vas, egy szeög feiező vas, egy sin szegh feiező vas, egy tőkeben vas vago, egy szaruas wleő vas, kétt pöröly, kalapacz no. 5, fogo vagyon harom, egy hegyes vas tüz turkalo, egy spargalo, egy pessely patkolashoz valo.

(A makovici uradalom 1641. évi inventáriumából. Országos Levéltár, U. et C. 21/6. 8/b. p.)

3. *A munkácsi vár kovácsműhelyének leltára 1638-ból*

Ülő vas no. 1, szarvas ülő no. 1, fuvó no. 1, pöröly no. 1, eőlől ütő pöröly no. 1, fel kez verő no. 1, konya verő no. 2, nyeles vago no. 1, lyukaszo vas no. 1, sparingh no. 4, fogo no. 4, koh nyars no. 1, koh legező no. 1, fejsze fokozo no. 1, pessely no. 1, agyu kerekhez valo fogo no. 1.

(A munkácsi uradalom 1638. évi inventáriumából. Országos Levéltár, U. et C. 152/9. 11/a. p.)

4. *A munkácsi vár lakatosműhelyének leltára 1638-ból*

Fűrész no. 1, üllő vas no. 1, reszelő no. 9, sotu reszelo no. 2, szarvas ülő no. 1, kusu vas no. 1, fuvo no. 1, görbe kusu no. 1, pöröly no. 2, pank veső no. 2, sztraf tabla no. 1, szegh fejező no. 1, far sutu no. 5, tekerő vas no. 1, egy hitvan onozo no. 1, fogo vagyon no. 1, koh legezo seprű no. 1, koh nyars no. 1, nyeles vago no. 1.

(Uo. 8/b. p.)

5. *A munkácsi vár kovácsműhelyének leltára 1645-ből*

Kovác mő helj ajtaja sarkas, pantos, kilinczes. Egy eörögh fuvo, eörögh eőlő, szarvas mas eőlő, sink szék fejező no. 1, konyars vas no. 1, egy eörögh verő, fel kez verő 1, konyü verő 2, fokozo vas 1, vago vas 1, lyukaszo 2, agyu keregh vasazni valo eörögh fogo no. 1, vas fogo 3, sparingh 4, tőkebe vago 1, patkolo lada 1, kerem farago 1, patko verő 1, kerem vago 1, szegh ellenző no. 1. Ezen kovacz mihelyen belől kovác haz.

(A munkácsi uradalom 1645. évi inventáriumából. Országos Levéltár, Kamarai lt. Archivum familiae Rákóczi f. B. 1608. no. 308.)

6. *A munkácsi vár lakatosműhelyének leltára 1645-ből*

Lakatos miű hely rosz, hitvan. Ajtaja paraszt sark vasas, kilinczes. Egy eörögh eölő vas, egy eörögh kett fél kez verő, kett fogo, egy konyars, egy kolegjezeő, heven valo hasito vago, 1, tukeben valo vago 1, vas perselj lugazto no. 1, egy onozo sisak, egy eorogh furo. Ezen miű helj beleöll miveleő hazaczka rosz, hitvan, ajtaja paraszt sark vasas, kilinczes. Eöregh paraszt ablaka. Egy paraszt belől futo hitvan kemencze. Egy darab paraszt fogas. Fel szarvas eölő no. 1, eörögh suto no. 2, kett fel kéz kuscő, sroff no. 5, szegh fejezeő no. 4, vago 6, ljukazto 10, reszelő vago 1, pant verő negy, lapos reszeleő no. 13, gömbelik reszeleő no. 3, egy far suto tekerő vas, egy sik reszelő, vago on egy darab, fel kez fűrész no. 1, egy paljerozo aczel, pleh meteljo ollo no. 1, kulcz igazito no. 6, kett tekerő puska aczel kulcz no. 2, egy pok reszeleő, forma furo no. 4.

(Uo.)

7. *A sárospataki vár kovácsműhelyének leltára 1639-ből*

Kovacz mihely, mellyen vagon egy reghi rosz fel szer aito, sarkas, heuederes, kulczauaal edgiüt no. 1, nígy peörol no. 4, ket elő ütő no. 2, tizenket vago no. 12, huszon öt liukazto vago no. 25, fel kez verő nígy no. 4, oldal ütő egy no. 1, nígy palaszka verő no. 4, tizenket fogo no. 12, tizen niolez spalingh no. 18, het szögh fejezeő no. 7, ket öregh ülő vas teőkestül no. 2, egj öregh fuuo kohostol no. 1, egy koh nyars no. 1, egy vas kalan no. 1, szinn szeögh fejezeő kettő no. 2, pleh szeögh fejezeő egy no. 1, ket fogo vas no. 2, egy viseő no. 1, tengely vasazni való karika nígy no. 4, nyolcz liukaszo karika no. 8, egj algiuhoz valo furonak az uighe no. 1, diribba ualo verő es liukaszo el romladozot tizenkettő, no. 12, ket furdancz no. 2, harom liukaszo no. 3, harom rab vago no. 3, egy öregh zeögh fejezeő no. 1, egj le erezteő tabla reteziuel, sarkauaal no. 1, ket szaruas ülő, no. 2, egy öreg karika hajto fel agu szarvas ülő no. 1, egy par vederre valo, az edgik veder vas abronczostul no. 1, agiu kerek agiara ualo nígy öregh karika, no. 4. Ezen mihely melljet egj sendelyezes alat liuő szennek ualó szin no. 1, egy vas gereblye no. 1, egy köszeörű kú vas hajtojauaal no. 1, egy keues dirib darab vas, egy reszelő no. 1, teőkeben ualo vago harom no. 3.

(A sárospataki uradalom 1639. évi inventáriumából. Országos Levéltár, U. ét C. 41/1. 15/a—b. p.)

8. *A sárospataki vár lakatosműhelyének leltára 1639-ből*

Lakatos műhely, mellyen van egy fel szer sarkas, retezes ajto lakattjáual no. 1. Ezen műhelyen van ket ket fele nilo sarkas heuederes ablak deszka no. 2, egy pant szek no. 1, mellyen vagon ket sotu kulczostul le szegezue no. 2, liukaszo harom no. 3, vago kettő no. 2, egy szeögh fejezeő no. 1, egy öregh rezedeő no. 1, egy öregh fuuo no. 1, az kohon egy fogo no. 1, egy koh legjezeő no. 1, egy koh niars no. 1, egy vago az teőken no. 1, egy nyeles liukaszo no. 1, ket spalingh no. 1 (!), egy hegyes ar no. 1, egy gömböliu reszelő no. 1, ket szing vas no. 2, egy fel rud vas no. 1, egj sik alias kocz haito a teokeben no. 1, egy ülő vas no. 1, egy stroffolo vas no. 1.

(Uo. 16/b. p.)

9. A fogarasi vár lakatosműhelyének leltára 1656-ból

Vagyon egy keő kemény allia tűzellő hely, az holot az varbeli lakatos szokot dolgozni. Ibidem fa szegen allo 3 deszka polcz, az tűzellő helljen vagyon egy eoregh vas pöröli, egy felkezre valo pöröli, egy fogo, egy vas vago, egy konia verő, egy tőkeben egy eoregh szarvas ülő, egy eoregh fuvo hoza valo pertinentiaival együth, labitojaval. Ezen pitvarbol nilik az varbeli lakatos hazara job kezre egy vas sarkos, panthos, kilinczes, forditos, vas bevonojaval, ütőközőjével együth valo felszer ayto. Ezen az hazon vagyon 2 ablak, egyik üvegh, másik lantornas ablak raita. Vagyon az hazban egy parazt kalihas kemencze, kinek az eleje faragott keő. Ibidem egy parazt nioszollia, egy parazt asztal fiastol. Ibidem vagyon az lakatosnak egy mivelő asztala, melljen vagyon várhoz valo mi szerszám modo sequenti: kett eöregh vas sutu kolcaival edgyüth, 4 eoregh reszelő, közepső raspoli no. 8, aprob szer no. 3, egy sroph tabla, egy kis kalapacz, ket vago, 2 lyukazto, egy kezben valo kis sutu, egy patkolo vas, öt nito vas, puska formahoz valo furu no. 6, egy pok reszellő, kolcz igazitto no. 6, egy ket szaruu kis ülő, fark sutu tekerő no. 1, parazt fogas no. 1.

(A fogarasi uradalom 1656. évi inventáriumából. Országos Levéltár. U. et C. 14/50. 4/b. p.)

10. A fogarasi vár kovácsműhelyéhez tartozó szerszámok jegyzéke 1632-ből

Kovaczy műhelihez ualo szerszam.

Egj eöregh wleő, egj szaruas wleő, egj peőrely, egj eöregh vereő, ket fel kezzel wteő vereő, ket eöregh fogo, egj sin szegh fejező, egy patko szegh fejező, egy szaklia vas.

(A fogarasi vár 1632. évi inventáriumából. Országos Levéltár. U. et C. 14/39.)

11. A porumbáki uradalom üveghutájának leltára 1648-ból

Wueg czwr.

Az felső porumbáki hataron alol az falun vagion egy wueg czwr, boronafakbol fel rott, nehol tapazos, de rosszul, sendely heazattia meg' liukadozot ugyan, de meg' valameddigh tart. Az edgjik szeghletinek borona fai megh bomlottak teőb helienis az mint az tiszték referallyak, ugian az wveghesek bontottak megh negj darab helt. Az ket veghin ket hitvan fa sarkon forgo fel szer ayto, ket kemencze benne, az egjik wuegh olvaszo, mivelő, negen művelhetnek körwllötte. Az kemenczenek semmi heia ninczen, az mint magok az wueghesek mongjak. Az másik kemencze frita eghető, ezis io. Vagion az wvegh kemenczehez egj eoregh frita merő vas kalan, egj orehg szen vono vas horogh, egj hosszu wugh (!) vono horog, egj vas rud, egj mivelő spil vas eoregh, cot aprob mivelő spil vas, spentel vas no. 3, terd vas no. 3, barsvilla no. 4, sipvas no. 5, ewvegh cifrazo raspoly no. 2, wugh (!) metelő ollo no 5, egj kis cző egenghető wló, ahozvalo kalapaczaval, egj kis rez wugh (!) forma, egj eoregh ket reszben allo gherezdes rez forma, három sip tarto horogh vas. Az kemenczeben hat fazek materia, az olah wvegeseke, az negből mostis mivelnek, az ketteiben penigh materiát szoktak olvasztani. Vagyon az czwrben

egy hitvan negj czöveken allo asztal, körwlotte ket pad szék, egj tölgy fa szek, ezen az nemeth wuegesek mwelnek. Wuegh palaszka fa formak no. 17. földből czinalt wvegh forma eoregh s apro no. 18, ket mivelő valu, mindeniken egj egj vas mivelő villa hozza valo ket vas lapattal es ket wvegh mecző olloval. Egj targonca, egj föld tarto lada wres, mellette brassai föld egj rakasban, ket hammu tarto eoregh bik fa valu, egjikben egj keves frita vekony. Egj kadban hammu cubuli no. 4. Egj kő törő kwlw.

Az czwrnek egjik szegheleti deszkaval be czinalva, melyben az wvegheket tartyak. Nyilik ra egj fa sarkon forgo fel szer ayto, egj vas retesz feivel, hozza valo lakattal, kolczaval. Vagjon benne ket wvegh tarto polcz. Vagjon benne gherezdes wvegh palaszka no. wvegh fwles kanczo no. , apro wvegh füles korso no. , fejer sima wvegh pohar no. , mikor behozzak akkor megh szamlalhatni, mostis az mit mivelnek.* Vagion rajta kwleomb kwleomb forma holmi apro wuegh palaszka. Egj sutu czinalo czifra kerek, idegh iar rayta, ket vas karika, egj vas tenghely benne, az nemet wvegheseke, egj vas kerek forditto, egj satu [javítva „sutu”-ból] czinalo vas nag agas, mellyen az cziga forogh. Egj kis vas kalan, ket harapofogo, ket forraszto vas.

Ittem az wvegh polcz mellet egj kis onnozo kemencze, ket reszben allo, az felső reszen eot apro vas pantoczka. Töb szer szamokis vadnak az sutu czinalashoz, de az nemet wvegheseke. Az kamara oldalan egj kis wvegh ablak. Egj fenjő valu, melyben az kerek forogh.** Az wuegh czwrnek felső veghen valo ayton kijüuen, megen fel az czwr heiaara ket oregh gherendara czinalt rosza fa gradicz, az czwr heian nyolcz fenyő deszka. Nyolcz szeker twzre valo fa.

Vagjon az czwr mellett egj sendelyes, boronabol rot kő törő malom hazacska, benne ket nyilra czinalt viz kereke, ahozvalo silipievel, kwlwíeivel, ket vasas nyilaval. Az viz kerek gherendelyenek mind ket veghi vas karikas, czapos.

Egj kő szitalo fwresz deszkabol ket reszben czinalt tekenő, lehet benne egj köből rostalt kő. Egj rosza bőr rosta szita forma, ket hammu szitalo szita. Az kő malom kwrwl levő jo czatornak megh el tartanak, az kerekis alkalmas.

Az wvegh czwr körwl vagjon kertelve, tamaszos, leszas, io, cziak be kel fedni, tavaly czinaltak. Az kertnek ket veghin uy fa sarkokon iaro leveles kapu.

(A porumbáki uradalom 1648. évi inventáriumából. Országos Levéltár, Kolozsmonostori konvent lt. f. 26. 18/b—19/b. p.)

Közli: MAKKAI LÁSZLÓ

* Az összeíró a számok helyét üresen hagyta, a mondatot utólag kihúzta.

** A mondat utólag kihúzva.